

## KOSOVELOVI EPIGRAMI

*Včasi*

Iz zapuščine

Včasi je vse en hudič —  
literarni kritik ali birič.

*Epigram*

Naj prevzame moja grešna lista  
še psevdoklasika in žurnalista.

*Dizma*

Pri nas živi živahni Dizma,  
ne ve še, kaj je sveta krizma,  
imel bi lahko več duha,  
zato naj k birmi se poda.

*Mistik*

Mi — stika iščemo s temno zemljo,  
a ti nosiš le konfekcijsko blago,  
vrag vzemi tebe, besede in rimo.

*Slovenskemu umetniku*

Trgovca, ves svet te bo spoštoval,  
sleparju, ves svet ti bode zaupal.  
Resnice, prijatelj, ne boš prodal —  
umetnost prodajal boš in boš obupal.

*Laži, in svet ti bo veroval*

Láži, in svet ti bo veroval,  
pázi in skrivaj in taji resnico,  
bodi ponosen, da je ne bi izdal,  
sicer prideš z resnico v temnico.

*Kaj bo?*

Jojmene, kaj bo iz tega —  
Vidmar z Albrechtom se krega;  
kdor Prijatelj je, molči,  
voda mu do gležnjev sega,  
društvo narodov molči,  
revolucijo duši...

## K R I T I K A

OB FAKSIMILIRANI IZDAJI PRVE SLOVENSKE KNJIGE:

TRUBARJEV „CATECHISMUS“ IZ 1551

v izdaji Akademске založbe za Božič 1935. Pri faksimilu po edinem ohranjenem primerku, ki ga čuva dunajska Nacionalna biblioteka pod značko 18 Z 44, so sodelovali: fotografska delavnica dunajske Nacionalne biblioteke, ki je izdelala verne foto-posnetke (sedaj last Akademске založbe, oziroma Silvestra Škerla); klišarna St. Deu v Ljubljani, ki je izdelala klišee; St. Gladnik, ki je odgovoren za retuše; tiskarna Veit in drug na Viru pri Domžalah; Silvester Škerl, ki je za Akademsko založbo delo nadzoroval.

Osemindvajseto leto že poteka, kar so me v kritiki „Trubarjevega zbornika“ presenetili stavki: „Ne vem kako, da so se naši literarni zgodovinarji vrgli s tako vnemo ravno na reformacijsko dobo, ki ima vendar z našim

sedanjim slovstvom še najmanj organskih zvez? ... Upamo, da je s pričujočim zbornikom reformacijska doba za naše razmere dovolj obdelana ...“

Teh nepremišljenih besed, ki sem jih 1909. leta njihovemu duševnemu očetu še posebno zameril, ker sem že vedel, da bom moral tudi sam o reformacijski dobi še marsikaj osvetliti, preden bom smel govoriti o njej v literarni zgodovini, sem se spomnil v zadnjih letih večkrat, in to vedno z neko škodoželjnostjo, ki jo bodo poznavalci razmer pač razumeli, torej mi jo odpustili. Izmed bivših Prijateljevih in mojih slušateljev si je dr. Mirko Rupel že zaslužil ugled specialista za književno delo južnoslovanskih protestantov, a takih, ki morejo dela o tej dobi samostojno presojati, je med njimi že lepo število. Razne založbe so si prav v zadnjih letih prizadevale, da pripomorejo k osvetljavi našega razvoja v drugi polovici 16. stoletja, ko se je del slovenskih izobražencev pod vplivom protestantske ideologije o vlogi sv. pisma in značaju liturgičnega jezika tako dosledno in smotrno oklenil slovenske knjige, ki se je zdela prej nepotrebna ...

Povsem v redu je, da prevladuje med objavami težnja, napraviti dostopnih čim več tekstov ter dati na ta način osnovo za nove študije smeri in oblike.

*Slovenski protestantski pisci*, ki jih je februarja 1934 poslala svojim odjemalcem Tiskovna zadruga v Ljubljani, so bili literaren dogodek. Z zadoščenjem sem spremljal vznik ideje in priprave za knjigo: iniciativa je dal Alfonz Gspan, absolvent naše univerze, ki mu drugačni interesi niso zameglili oči za tekste iz te dobe; idejo je uspešno zagovarjal Juš Kozak, torej beletrist; izvedba se je poverila dr. Ruplu, ki je svojo nalogo odlično rešil.

Vse plati kažejo, da je bilo delo v pravih rokah: v uvodu je dr. Rupel pod nadpisoma „Zgodovina“ in „Pisci in knjigi“ v kratkih, a lahko čitljivih in nazornih orisih podal vse, kar more tekste slovenskih protestantov 16. stol. približati današnjemu slovenskemu izobražencu, in sicer tudi takemu, ki ni strokovnjak-slavist; izbor tekstov priča ne samo o podrobnem razvidu čez vso raztreseno proizvodnjo 44 let slovenske protestantske književne dejanstvenosti, ampak tudi o zdravem upoštevanju načela, da je treba za tako knjigo danes za širšo publiko in spričo dejstva, da Slovenci niso več protestanti, iskati predvsem tudi tekstov, ki nam osvetljujejo odnos protestantskih piscev do Slovencev, do njihovega novega literarnega jezika in njegove problematike ter njihovo razmerje do raznih vprašanj dobe in okolice; da se je prireditelj odločil za smotrno transkripcijo slovenskih tekstov v današnji črko- in pravopis in za prevode nemških ali latinskih izvirnikov, moram le odobravati, ker namen take zbirke ne more biti, da bi dajala osnovo za študij pravopisa ali nemščine, oziroma latinščine slovenskih protestantov; opombe na koncu knjige, kjer pojasnjujejo čitatelju teže umljiva mesta, so vseskozi umestne (o edinih upravičenih korekturah, ki jih je kritika doslej zabeležila, glej mariborski ČJN XXIX., 59—63, in DS 1934, 277—282; kritike Ruplove knjige v Domu in svetu iz veččega in objektivnega peresa Janeza Logarja, ki pripada k mlajši naši slavistični generaciji, smeja biti iz raznih razlogov s Prijateljem prav tako vesela kakor dela drja. Rupla, ki je bil med prvimi najinimi slušatelji v Ljubljani).

Ker so „Slovenski protestantski pisci“ tudi izredno elegantno opremljeni, si težko predstavljam, da bi smela trajno ostati brez njih knjižnica človeka, ki ljubi slovensko knjigo.

Tiskovna zadruga in dr. Rupel sta obenem poskrbela, da so 1934. l. izšli „Protestantski pisci XVI. stoletja za šolsko rabo“. S to prireditvijo po prejšnji knjigi sta Tiskovna zadruga in dr. Rupel otvorila serijo, ki jo nadaljujeta sedaj Družba sv. Mohorja in dr. Šolar v „Cvetju iz domačih in tujih logov“ na iskreno veselje vseh resničnih prijateljev slovenščine v srednji šoli. Ruplov izbor je dober in ker je nekaj tekstov v šolsko izdajo sprejetih tudi v izvirnem pravopisu, se s presenečenjem sprašujem, zakaj nekateri učitelji slovenščine v 6. razredu knjige niso uvedli, čeprav morajo opaziti, da dobi mladi človek z njeno pomočjo, ker mu prinaša tudi prevode tako tehtnih tekstov, kakor sta n. pr. Trubarjev nemški predgovor k Novemu testamentu iz 1557 ali Bohoričev latinski predgovor k slovnici iz 1584, o naših književnikih 16. stoletja povsem drugačno sliko kakor iz Čitanke iz 1922 same. „Protestantskim piscem XVI. stoletja“ morajo za šolsko rabo seveda dobiti dopolnilo v „Katoških piscih XVII. in prve polovice XVIII. stoletja“.

Dobro leto po objavi „Slovenskih protestantskih piscev“, dne 17. marca 1935 je prinesel „Slovenec“ prvi podlistek pod nadpisom *Primož Trubar*. Avtor mu je sivolasi zgodovinar in potopisec *Josip Lavtižar*, župnik v Rátečah-Planici na Gorenjskem. Dne 18. maja 1935 je bilo v „Slovincu“ objavljeno zadnje nadaljevanje in nato je zbral pisatelj vseh teh 49 podlistkov v posebni knjigi, ki jo je sam založil: *Primož Trubar*. Verska slika našega naroda iz 16. stoletja (128 strani). Spis, ki hoče biti menda nekakšen biografski roman, je uspel dokaz, da more znanstvenik do 84. leta ostati boder in delaven. Znanstvena vrednost knjige pa ni tolika, kakor bi si kritik z ozirom na pisateljevo starost in literarno preteklost želel. Knjiga bo pač opozarjala svoje čitatelje z iskrenimi priznanji na Trubarjev pomen za materno besedo, sicer pa širila mnogo napačnih predstav, ki bi se jim bil avtor gotovo izognil, če bi mu ne bilo otežkočeno, da bi s kritičnim očesom spremljal tudi dela „še živečih kritikov“ protestantskega pokreta.

*Trubarjev Catechismus iz 1551* v božičnem daru Akademске založbe za 1935 govori glasno o notranjem stiku *Silvestra Škerla* s slovensko kulturo in o njegovem optimističnem presojanju današnjih naših odnosov do slovenske književne preteklosti.

Edini ohranjeni primerek prve slovenske knjige v faksimilirani izdaji! Sodim, da bi se Akademška založba ne bila mogla odločiti za tvegane izdatke, če se njen predstavnik ne bi v vsem obsegu zavedal pomena, ki tiči v dejstvu, da so Slovenci končno v sredi 16. stoletja dobili prvo knjigo v svojem omalovaževanem jeziku ter začeli ustvarjati svojo tradicijo literarnega jezika!

Prvi slovenski založnik, ki si je stavil tako nalogo, so bili Blaznikovi nasledniki, ki so 1909 naklonili prešernoslovcem faksimilirano izdajo Prešernovih „Poezij“. Preteči je moralo četrto stoletje, preden smo Slovenci zopet dobili podoben dar. Pieteta do lastnega kulturnega razvoja zahteva, da idealnega založnika ne pustimo na cedilu!

Publikacija zasluži vso našo pozornost in podporo. Z užitkom jo bo jemal v roke navadni občan, ki ga zanima, kako je patriarh slovenske tiskane besede oblikoval ter ob prvem svojem poskusu reševal jezikovne in črkopisne probleme! A literarnemu zgodovinarju in jezikoslovcu bo prihranila pot na Dunaj. Nedostatki, ki jih je ugotovila strokovna kritika (dr. Rupel v *Sodobnosti* 1936, 39—40, dr. Ivan Grafenauer v *Času* 1935—1936, 220—221), so namreč od prvega do zadnjega taki, da jih ne bo težavno odstraniti.

Zelo obžalujem, da se v času, ko se je g. Škerl obrnil name s prošnjo, naj bi mu napisal spremni tekst, vabilu zaradi zaposlenosti nisem mogel odzvati. Spremnj tekst bi namreč bil tej izdaji prav tako iz več razlogov potreben kakor faksimilirani izdaji Prešerna, za katero bi ga bil moral napisati dr. Josip Tominšek.

Ker je živel Trubar 1550—1551, ko je prvo njegovo knjigo tiskal Ulrich Morhart v Tübingenu, daleč od kraja tiska ter moral korigiranje prepuščati slovenščine neveščemu tiskarju in nekemu „krščanskemu pridigarju“ (glej moj članek: Kdaj je izšla prva slovenska knjiga, *Južnoslovenski filolog* II, 302), je ostalo v knjigi mnogo več tiskovnih napak, nego jih je zabeleženih na 144. in 244. strani. A faksimilirana izdaja bi bila morala dobiti za spremljevalca točen seznam vseh pogreškov, ki so že v izvirniku.

Dalje je usoda faksimilirane izdaje prve slovenske knjige slična usodi faksimilirane izdaje Prešerna: ker so v fotografskih posnetkih tu pa tam nejasnosti, kakršne povzročajo gube izvirnika itd., so bile potrebne retuše; a retušer ni vedno dovolj pazil ter je tiskovnim napakam izvirnika, ki so seveda reproducirane, v reprodukciji pridružil nekaj svojih... Akademška založba bi bila morala dati knjigi za spremljevalca torej še drugi seznam napak: retušerjevih, kakršne so v takih publikacijah skoraj neizogibne.

Če sem prav poučen, sestavlja sedaj g. Silvester Škerl sam sezname omenjenih napak. In ker namerava fotografske posnetke deponirati v Državni (licejski) knjižnici v Ljubljani, bo možno tudi brez potovanja na Dunaj izdajo Akademске založbe popraviti v pol ure tako, da bo tudi na teh maloštevilnih mestih „za znanstveno citiranje... mogla nadomestiti original“. Ponavljam, da retušerjeve napake niti približno niso take, da bi bilo oklevanje kakšnega boječega kupca upravičeno.

Še na to in ono bi bilo treba v spremnem testu opozoriti.

Knjiga ni sestavljena enotno, ampak ima razne dodatke k prvotnemu tekstu (na to opozarjam v *Južnoslov. filologu* II, 320).

Original je vezan precej drugače kakor faksimilirana izdaja, skupaj s abecedarjema iz 1551 in 1555 v rjavo usnje, in sicer tako, da bi vezava mogla pripadati 16. stoletju (na to sem opozarjal v predavanjih, ki jih je „Društvo slušateljev filozofske fakultete“ izdalo 1927 kot manuskript pod naslovom „Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri Južnih Slovānih v XI. stoletju.“ I).

O provenienci edinega ohranjenega primerka se da ugibati: ni izključeno, da je isti, ki ga je Trubar dne 2. januarja 1560 poslal kralju Maksimiljanu (Bibliografski uvod I, 14).

Fr. Kidrič.

## METOD DOLENC

Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Sostavni očit. Akademška založba, Ljubljana 1935. XV + 559 strani. — Študij bogate sinteze vseuč. prof. dr. jur. et hon. c. M. Dolenca, ki je izšla nekako za pisateljevo šestdesetletnico, nam razgrinja problem zgodovine našega narodnega prava. Panogo slovenske pravne zgodovine je nekako utemeljil prerano umrl Vladimir Levec († 1904 kot vseuč. prof. v Freiburgu i. Ü.), ki je pokazal pri izdaji avstrijskih urbarjev svoje velike kritične sposobnosti, pa tudi v znanih »Ptujskih studijah« dokazal, da pravni zgodovinar ne more izhajati brez umetniškega daru. Če bi bil Levec zoral po svojih izrednih sposobnostih njivo naše narodne pravne zgodovine srednjega in novega veka, bi imeli najbrž že knjigo o »Pravni zgodovini Slovencev«. Toda mi nismo imeli za Levcem in poleg njega pravnih zgodovinarjev velikega formata, kakor na pr. Čehi in Poljaki, marveč peščico resnih občnih zgodovinarjev in vrsto ljubiteljev zgodovinske vede, ki jim ni manjkalo dobre volje, toda za pravnozgodovinsko stroko niso imeli zadostnega smisla in sposobnosti. Pri njih je prevladoval zlasti individualni moment panoge zgodovine, ako se niso vobče zadovoljili s priobčevanjem gradiva, ki so ga našli. Za zgodovinsko vedo pa mora biti dejstvo iz preteklosti le sredstvo, s katerim fiksira in zriše spretna zgodovinarjeva roka sliko, ki jo je obnovil v svojem duhu. Zato more nastati na podlagi istih dejstev (dogodkov) preteklosti pri zgodovinarjih raznih struj in svetovnih nazorov popolnoma različna podoba.

Pravna zgodovinska veda se pa ne sme zadovoljiti z orisom individualnih momentov, glavno pažnjo mora polagati na stanje, ki traja dalj časa, ki se polagoma razvije in zopet polagoma izpreminja. Pravni zgodovinar je dolžan zavestno preiskati pravno stanje ter ugotoviti pravne institute. V tem pogledu nam manjka največ, zlasti za starejšo dobo.

Z nastojem vseučilišča v Ljubljani je postalo vprašanje naše narodne pravne zgodovine sila pereče. Slušatelji so nujno potrebovali učbenik, ki jih ne bi le uvajal, marveč jim tudi predočil sistem prava. Ako upoštevamo opisani položaj naše zgodovinske vede, je bil potreben poseben pogum in izredna požrtvovalnost, da se spiše čim prej zaželeni sistem. Dal ga nam ni poklicni zgodovinar, marveč vseuč. profesor kazenskega prava, ki je pa iz ljubezni do predmeta in iz prepričanja nujne potrebe posvetil velik del svoje delavne sile pravnozgodovinski stroki ter nam ustvaril odlično delo, na katerem bodo temeljila raziskavanja bodoče generacije. Vsebuje sicer tudi praznine in nejasnosti, ki pa izhajajo predvsem iz tega, ker še za mnoge dobe ni ugotovljeno v zadostni meri pravno stanje oziroma pravno relevantna dejstva. Saj niso rešena niti osnovna vprašanja o bistvu in institutih našega narodnega prava, niti malo ni poglobljeno naše znanje o prevzemu nemškega pravnega reda, o gibalnih silah recepcij v novem veku. Zato je moral pisec zajeti problem širše in ga omejiti le teritorialno. Tako je prišlo do obširnejše »Pravne zgodovine za slovensko ozemlje«.

Sistem M. Dolenca tvori organsko zgrajeno celoto. To izvira iz nazora o pravu in njegovem nastoju, kjer se približuje pisec nekoliko stališču sociologov. Temelj prava je družbeno stanje določene dobe. Stožer naše družbe pa

je bil kmet. Zato je postavil v središče opisa pravno in socialno stanje našega kmeta.

Izšel je iz prvotnega gospodarskega, socialnega in pravnega reda našega naroda, kakor si ga predstavljamo s primerjalno pravno zgodovino Slovanov. Iz domačih virov ne bi mogli dati zaokrožene slike. Vobče je iskal M. Dolenc paralel za naše pravno stanje in naše pravne institute v sorodnih in podobnih iz hrvaške in srbske zgodovine prava. Za dobo od druge polovice srednjega veka (od 10. stol.) dalje pa je pisec ugotavljal posamezne pravne tipe in institute in se poslužil pri tem tudi regresivnega sklepanja iz relativno poznejših virov nazaj na prejšnje stanje, ki nam je ostalo prikrito. Tako primerjanje in kombiniranje pomeni napredek nasproti zgolj antikvarnemu načinu zbiranja in nizanja gradiva. Najbogatejša je postala izbira od 16. stol. dalje, ko se je zbudila stanovska zavest našega kmeta v uporih, ki pa niso imeli le gospodarskega in socialnega, marveč tudi politično ozadje. Glavna zasluga prof. M. Dolenca tiči gotovo v tem, da je s krepko, polno roko zajel iz neusahljivega vira našega običajnega prava, ki se je javljalo zlasti v delovanju ljudskih sodišč. Dal Bog, da bi poznali za vse predele slovenskega ozemlja v enaki meri to običajno pravo, da bi mogli njegovo sliko, ki temelji predvsem na prilikah vinogorskih krajev, izpopolniti in izenačiti.

Z ugotovitvijo najvažnejših pravnih tipov in institutov pa delo še ni bilo dovršeno. Pravna stanja je bilo potrebno radi sistema v očrtu porazdeliti na glavna razdobja. Tu pa utegne tičati neki moment nevarnosti, ki more povzročiti, da se končna slika ponekod oddalji od historične resničnosti. Toda te nevarnosti se ni oprostil noben večji sistematski učbenik iz pravne zgodovine. Pisec je obdal ves sistem še s pregledom važnejših političnih dogodkov, ki bi bil krajši, ako bi bil mogel akademski učitelj pri absolventih srednje šole predpostavljati vsaj malo več znanja iz naše narodne zgodovine.

Delo je razdeljeno na dve glavni razdobji, ki jih razmeji 16. stol. Do desetega stol. se dajo iz skromnih vesti ugotoviti le sledovi zasebnega in kazenskega prava. V drugi polovici srednjega veka je pritisnil močni vpliv germanskega privatnega prava, ki ga upošteva pisec v polni meri. Za drugo razdobje pa je mogel v posebnih poglavjih opisati osebno in rodbinsko pravo, dedno nasledstvo, stvarno, obvezno in odškodninsko pravo.

Kot neprekinjeno nit sledimo skozi vse delo M. Dolenca: gospodarski in socialni razvoj slovenskega kmeta. Pisec zastopa mnenje Fr. Kosa, da odvisnost Slovencev od Obov v začetku srednjega veka ob naselitvi v alpskem in kraškem svetu ni bila težka in da so tvorili ob pričetku frankovske oblasti svobodni ljudje široko plast naroda. Število svobodnih pa je stalno nazadovalo. Pri tem so igrala značilno vlogo zemljiška gospostva kot višje stopnje gospodarske organizacije, ki so jih uvedli Nemci. Pridvorno gospodarstvo pa ni bilo omejeno na nižinski svet. V višinskem svetu so uredili zemljiški gospodje planinske pristave (planšarica, Swaiga, curia pascualis), ki so jih opremili s potrebno živino.

\*To gospodarsko in socialno stanje se je pričelo izpreminjati v dobi investiturnega boja z razvojem ministerialov, ki pa v naših krajih ne izhajajo samo iz vrst nesvobodnih. Mnogi izmed njih so izšli iz našega naroda. Bilo jih je na stotine v naših kotlinah in dolinah tako, da v tem pogledu ne za-

ostajajo naši kraji za srbskimi in poljskimi. Le njihov razvoj je šel v drugo smer, ker je posegel vmes proces nastoja mest in delovanja velikih dinastov, ki so absorbirali ta viteški mikrokozem. V naslednjih stoletjih se je pričel razkroj pridvornega gospodarstva. Bivše gospodarske dvore so oddajali v obliki kmečkih beneficijev. Nekdanje planinske pristave so se pogosto posveatile še poljedelstvu, obdelali so zemljo v bližini in se razvili v velike samotne kmetije ali zaselja.

Z razkrojem pridvornega gospodarstva je bila omajana tudi stanovska vez med zemljiščem in posestnikom. Družba je postala gibljiva. Nastopila je na jugu in zahodu Evrope obnova trgovskega prometa v daljavo. Sledil je razvoj naših mest, kjer so se mogli naseliti oni, ki so se odtrgali od zemlje na deželi in ki jih je novi poklic trgovine in obrti storil svobodne.

Šele z razvojem mest se je razširila pri nas tudi na deželi oblika dednega zakupa. Dočim jo poznamo v Avstriji, na gornjem in srednjem Štajerskem že iz 13. stol., nastopa pogosteje na spodnjem Štajerskem šele v 14. stoletju, na Kranjskem pa še pozneje, v 15. stol. Zato menim, da je morala imeti pri nas široka plast prebivalcev na deželi kmetije v obliki poljubnega dodeljevanja zemljišč s pravico zemljiškega gospoda do razstanjevanja (Freistift). Šele v 16. stol. je izvedel deželni knez ob reformi urbarjev prisilno prevedbo na tako zvano kupno pravo.

Kljub temu so ostale še mnoge vrste odvisnosti kmečkih prebivalcev osebne oziroma gospodarskega značaja, ki jih je skušal M. Dolenc temeljito razložiti. Vrsto zaključil patent o nevoljništvu (1782) in ukinitvev podložništva in gosposkinega zaščitnega razmerja (1848). Seveda moremo pri današnjem stanju raziskavanja virov ponekod most od staroslovenske dobe do današnjih dni le — slutiti.

*Jos. Žontar.*

#### VLADIMIR BARTOL

A l A r a f. Zbirka literarnih sestavkov. 1935. Založila „Modra ptica“ v Ljubljani. — Ko sem si po branju Bartolove knjige skušal priklicati v spomin njene glavne poteze, sem se moral zelo truditi. Kljub strogemu logičnemu ogrodju, ki se jasno odraža že v napisih k posameznim oddelkom, knjiga močno pogrša nazornosti. Zdelo se mi je, kakor bi imel v prostorih tega ogrodja oprava z neštetimi raztrganimi in zamotanimi nitkami, ki se dajo razplesti in zvezati le z naporom. Mislim, da se je marsikomu prav tako zgodilo. Avtor očitno nima tiste moči, da bi ustvaril v bralcu jasne in konkretne predstave o tem, kar mu hoče povedati. Le redke so v knjigi podobe, ki bi ostale v spominu. Kakor avtorju primanjkuje predstavotvornosti, tako razpolaga tudi le z maloštevilnimi sigurnimi prijemi na mnogovrstni skali človeških čustev. Velik del knjige pusti za seboj le vtis medlosti, nesoglasij in puščobe. Nespretna tehnika pripovedovanih zgodb nam kaže etikete z različnimi eksotičnimi imeni, ne pa živih krajev in ljudi. Jezik pogrša govorjenih kadenc in stilne čistosti.

Vkljub vsem tem bistvenim pomanjkljivostim, ki jih iz razdalje mučno občutim, pa moram priznati, da me je knjiga pri branju samem prevzela s svojo vročično napetostjo. Je v Bartolu nekaj, kar ga dela za več kot samo za literarnega diletanta. To je strast razpaljenega razuma, s katero vrta v ljudi in pojave in s katero skuša pregovoriti tudi bralca. To je napon volje, ki ga

čutiš na vsaki strani, po sili izoblikovati tiste podobe in zadeti tiste glasove, ki jih nosi neočrtane in neizgovorjene na svojem dnu. Pri nobenem današnjem mladem pisatelju ne poznam te napetosti v takšni meri. Z njo Bartol nehoti pridobi bralca in ga prisili, da se poglobi vanj. Zaradi nje obstoja možnost, da se bo počasi otresel napak, ki ga kazijo, in da bo ustvaril umetniško polna in zaokrožena dela. Pomagala pa mu je že do dejanskega napredka, ne le če primerjamo »Al Araf«-a z nezrelo dramo »Lopez«, tudi v pričujoči knjigi so zadnje novele brez dvoma boljše od prvih. Tehnika pripovedovanih zgodb se je umaknila neposrednejšemu in bolj živemu orisu.

Bartol pripada rodu tridesetletnikov, naši prvi povojni pisateljski generaciji. Danes, ko se pojavlja že druga taka generacija, lažje spoznamo splošne poteze, ki so značilne za to prvo skupino. Po svojem bistvu poteka Bartolova umetnost iz istih virov kakor na primer Mrzelova ali Magajnova. Je to individualistična, romantična umetnost, ki je zrastle pod silnimi perotmi Cankarja. Ni sicer epigonska v strogem smislu besede, da bi slepo posnemala njegove stilne kadence in površinske motive. Vendar temelji na isti osnovni problematiki, ki jo je izdelal Cankar z neubranljivo nazornostjo, in katere najznačilnejši temi sta: jaz umetnik in svet, jaz umetnik in ženska, vsebina pa nihanje med čustvom sovraštva in ljubezni, med občutkom samozvesti in manjvrednosti. Pri Bartolu je stopil atribut umetništva nekoliko v ozadje in od obeh motivnih krogov je izdelan močnejše le erotični krog. Nadalje je ostala avtobiografičnost, a izginila je lirika. Takšna izbira cankarjanskih elementov ostro loči Bartola od njegovih vrstnikov, ki so si na prostrani Cankarjevi njivi zgradili in obdelujejo spet druge lehe. V tej zvezi sta zanj posebno značilna pomanjkanje lirike in ostri napon med samozvestjo in manjvrednostjo.

Pogovarjal sem se z več znanci o vsebinskem značaju Bartolove umetnosti. Nekdo mi je rekel, da ima vtis, kakor da njegovi ljudje niso naši in kakor da on sam beži pred realnimi problemi. Drugi spet, izhajajoč iz drugačnega svetovnega nazora, je zagovarjal njegovo centralnost v primeri z motiviko naših modernejših novih realistov, ki se povečini gibljejo po obrobni pokrajini Slovenije. Nekaj sta imela prav eden in drugi. Bartolovi junaki so posebno od začetka sami eksotični izkoreninjenjenci in pozorišča dejanj postavlja v tuja mesta, najrajši v Pariz. S tem je Bartol po eni strani gotovo prekosil prekmursko in tržaško eksotiko kakor tudi Magajново ljubezen do juga. Po drugi strani pa je spet centralnejši in realnejši od vseh onih, ker si je edini vzel za predmet psihologijo inteligenta, čeprav polito s pariško-ruskim firnežem in črpano navsezadnje le iz samega sebe. Roman in niti ne novela današnje slovenske inteligence še nista ustvarjena, in vsak, ki se približa tej motiviki magari z romantičnim nastrojenjem, utira prepotrebno pot.

Po takšni omejitvi lahko tudi presodimo, v koliko dejansko Bartol beži pred realnimi problemi. Njegov beg leži v njegovi enostranosti, v tem, da je Cankarjev horicont zožil, namesto da bi ga razširil. Tako vsebinsko kakor svetovno nazorno je šel v svojem subjektivizmu še dalje od Cankarja. Nado mestiti bi mogel to svojo enostranost le s podvojeno umetniško močjo, a po njej daleč zaostaja za svojim učiteljem in brez dvoma tudi za višino, ki jo dosežajo drugi v današnjih dneh. Pri tej priliki bi rad poudaril to-le: Tudi enostranska umetnost je lahko velika in koristna, četudi ni izrazito socialno

pozitivna v smislu, kot se to danes razume. Bartolova umetnost je šibka in nepopolna pred vsem drugim zaradi pomanjkanja umetniške moči, zaradi medlih podob in slabo izraženih čustev. Primeri iz svetovnih literatur nam kažejo, da se pri vsi omejenosti motivike dajo z umetniško nadarjenostjo ustvariti velika dela. Drugo vprašanje je, koliko je socialne dinamike v njih, ali neposredno pomagajo socialnemu razvoju, ali so zanj precej brezpomembna, ali pa služijo le kot strašec vzgled. Umetnost je lahko podoba, prepoved ali pa izpoved, epična, satirična in vzpodbujajoča ali pa samo izpovedujoča se. Lahko seveda je tudi vse troje obenem in tisto je gotovo največje. Če pa si danes po pravici želimo predvsem satirične in vzpodbujajoče umetnosti, zato ostanejo v kljub temu Shakespearejevi soneti in Homerjeva Odiseja to, kar so, in nas prevzemajo še danes. Res je, da ima vsaka doba svoje pogoje in tudi svoje zahteve, ali treba je razlikovati literarno pedagogijo od literarne teorije. Naša povojna proza, h kateri spada tudi Bartolova, je vse do zadnjih let povečini samo izpovedovala o samem sebi, a zaradi tega dejstva samega še ni treba, da bi bila slaba. Primanjkovalo ji je pač predvsem umetniške moči. V koliko pa je njena šibkost pogojena tudi po idejnih in življenjskih predpostavkah, bom skušal na kratko pokazati ob primeru Bartolove knjige.

Očitno je pri Bartolu oboževanje nekega ciničnega demonstva. Vrag, vražji itd. so označbe, ki se znova in znova prav do zadnjih novel pojavljajo v »Al Araf«-u. Tako pogoste so, da slutimo v njih naravnost pojmovno osišče Bartolovega umetniškega sveta, kot pri Magajni v pojmu »lepote« in pri Mrzelu v pojmu »majhnosti« in »dobrote«. Tako daleč gre vsiljivost te predstave, da se Bartolovi zlodeji dosledno in povsod samo krohočejo na vse grlo, parkrat pa mimogrede celó šepajo po stari dobri navadi. Po notranji strani odgovarja tem zunanjim potezam stremljenje po nadvladi za vsako ceno predvsem s pomočjo prevare, slepa, mrzla strast po uničevanju, do blaznosti pritrpana samozavest, zaničevanje in zanikovanje vsega in vsakogar izven sebe. Kako je moglo to oboževanje amoralnega individualizma pri nas zrasti, sem nakazal že v svojem članku »Kult umetnika« v Sodobnosti leta 1934. Na prapor pa ga je dvignila literarna družba z J. Vidmarjem na čelu, ki ji je skušal s po svoje prikrojenim Cankarjevim »Kraljem na Betajnovi« ustvariti celó literarnega vzornika. Odtod demonstvo, Macchiavelli in Napoleon tudi pri Bartolu. Od vsega začetka je njegova pozornost obrnjena na tiste velike samovoljne in samo sebe poznavajoče ljudi, ki gredo suvereno preko vseh ovir. V literarni praksi pa se je to obrnilo tako-le: Zatekel se je v Pariz iskat modelov med mednarodnimi pustolovci, doma pa si je iz pokojnega dr. Juga izklesal podobo domačega nadčloveka. Zaradi svojega notranjega priznavanja »demonstva« si je moral najti osebnosti, s katerimi bi se vsaj delno lahko istovetil, a istovetiti se z našimi vaškimi Kralji na Betajnovi niti ni hotel niti ni mogel. Seveda iti v boj proti tem Kraljem po Cankarjevi poti mu je branila njegova filozofija.

Zato mrgoli v »Al Araf«-u različnih emigrantov z eksotičnimi imeni in zato je tudi svojemu domačemu junaku, ki predstavlja popravljenega dr. Juga, nadel tuje ime dr. Krassowitz. Odtod tudi težnja spuščati se s svojo fantazijo med daljne kraje in ljudi, ki jih je mogel takšne, kakor so v resnici, le površno poznati in katerih opis je zato nujno nekonkreten, le slaba maska za

samega sebe. Pariz, Montmartre itd. beremo v nešteti Bartolovih črticah, a nikjer ni ne opisa mesta, ne razčlenbe njegove družbe, vse to so le etikete na praznih prostorih, kjer se v vročinskih debatah in medsebojnem izpovedovanju izživlja par posameznikov. Ljubezen do izkoreninjenih pustolovcev je torej v nujni zvezi z avtorjevim občudovanjem amoralnega individualizma, obenem pa tudi že kaže, kako napačna svetovna nazorna usmerjenost lahko zapelje umetniško hotenje na slep tir. Slovenski pisatelj, h katerim spada tudi Bartol, nima življenjskih pogojev preiskati in opisati mednarodno pustolovsko družbo, takšno, kakor je, in tako nujno nastane iz takšnega poskusa eksotična karikatura samega sebe brez ozadja.

Pa ne samo v tem, tudi v nekem drugem, zelo važnem pogledu se kažejo škodljive posledice „demonstva“ v Bartolovi umetnosti. Ta filozofska usmerjenost je z majhnimi izjemami zožila njegov motivni krog na golo erotiko. Kje namreč naj bi mogel v danih okoliščinah drugače izživljati svoje „demonstvo“ kakor v erotiki? Zato so že njegove pustolovske pariške črtice skoraj vse erotične in prav tako tiste, ki se vršijo na domačih tleh. Vsi problemi sovraštva, manjvrednosti, uničevalnosti, strahu in bolne samozvesti se odvijajo pred nami zgolj z ozirom na žensko. Bartol je postal tako opevalec Don Juanstva. Ženska je tisti sovražnik, s katerim se borijo in ki ga obvladujejo njegovi junaki. Razen tega pozna Bartol samo še narcisistični problem plezalstva. In spet isto kot pri opisovanju pustolovstva. Njegova filozofska usmerjenost mu brani uvrstiti se v družbo, da, sploh zanimati se zanjo. Nikjer ozračja, nikjer ozadja, nikjer Ljubljane. Njegove ljubezenske zgodbe se gibljejo v praznih prostorih. In vsa ostrina karakterne analize, nad katero se ponekod začudiš, ne pomaga preko tega dejstva. Zgodbe ostajajo nekonkretne. Tudi dvoumnost njegovih miselnih spoznanj je s tem v zvezi. Njegovim kritikam našega narodnega značaja, Cankarja itd., njegovim naukom o premaganju smrtnega strahu in strahu pred osmešenjem manjka jasen etičen temelj. Kdo govori tukaj, ali „demon“ ali član družbe?

Prav ta zadnja okolnost pa nam tudi pomaga, določiti tisto pravo stališče, na katerem vkljub svojemu „demonstvu“ Bartol stoji do družbe. On je v resnici kot reven slovenski pisatelj deklasiran meščan, ki ga je njegovo oboževanje nadčloveka pustilo na cedilu in ki z muko samega sebe prepričuje, da bo našel surogat tega nadčloveštva v ljubezenski igri. Zaradi razmer, v katerih živi, se ne more zateči v zavetje vzvišenega epikurejskega individualizma, kakor na primer Stendhal, prav tako oboževalec renesančnih osebnosti in Napoleona, ki je mogel sanjati o par tisoč frankih mesečne rente, ampak nujno dobiva njegova idealna podoba nadčloveka izraz nekoga, ki stoji na družabni lestvici prav na nasprotnem koncu, to je izraz obupanega, besnega anarhista, ki sovraži vse ljudi in zanikuje ves svet. To svoje stanje je Bartol najboljše opisal v črtici o ciankaliju in bombah, ki je pa ni objavil v „Al Araf“-u.

V „Al Arafu“ samem je nakazal zaenkrat drugo rešitev. Na vsak način hoče ohraniti mirno suverenost spričo svojega položaja. Zadnji del knjige, ki nosi naslov: Usoda proti človeku, kaže drugačen odgovor na lastno „demonsko“ preteklost. Te novele so slavonspevi na vsemogočnost slučajja. Značilno je, da so nastale približno ob istem času kakor knjiga Milana Vidmarja: Moj pogled na svet. Izključna erotična in narcisistična tematika je še vedno pridržana. A kakor je Bartol prej povzdigoval zvite zmage v

življenju in ljubezni, tako jih zdaj smeši. Vsi ti zadnji junaki so igračke v rokah vsemogočne usode. In poleg njih stoji pisatelj in se smehlja. Niti ne kruto, celo dobrohotno. Mestoma zvene novele naravnost kot himne božji previdnosti, katere namenov ne poznamo: včasih se dobro nepričakovano obrne k slabemu, včasih pa se tudi slabo izkaže nazadnje kot dobro. Bartol je torej skončal z nekim svetovnjaškim skepticizmom.

Že literarna tehnika, ki gre vzporedno s spremenjenim svetovnim nazorom, kaže, da pomeni filozofija slučaja napredek spričo filozofije demonstva. Vendar sem prepričan, da Bartol tudi pri tej filozofiji ne bo obstal. Če ga njegov strastni nagon po spoznavanju in njegova volja po umetništvu, ki ju je čutiti na nešteti mestih in ki sem ju poudaril takoj na začetku, ne bosta izdala, bo gotovo razširil svoj pogled na svet in premagal škodljive posledice pretiranega individualizma, sredi katerega je zrasel. S pravilnejšim pogledom na svet, z zanimanjem za probleme skupnosti se bo pri njegovi dani umetniški nadarjenosti nujno razširila, poglobila in zaokrožila tudi njegova umetnost.

*Božo Vodusek.*

### MILAN KAJČ

*Odmevi ob Muri.* 1935. Samozaložba. 24 črtic na 160 straneh, s slabimi fotografskimi posnetki prekmurske pokrajine. Pisatelj nepremurec, učitelj. Te črtice imajo morda poleg nekaterih opisov prekmurskih polj in nekaj lagodnih štimung le še eno dobro lastnost, da so kratke. Pogled tega mladega pripovednika v življenje je še nekoliko naiven, o prekmurskem kmetu ve po vsej priliki toliko kot sleherni učitelj, ki opazuje življenje skozi šolska okna ali pa s kolesa, s katerim se vozi po zaprašenih cestah, mimo estetičnih žitnih polj in skozi idilične vasi. Včasih sreča učitelj siromaka na cesti — mater s slepim sinom, dekletce brez staršev, ki je pobegnilo s kmetije, kjer je služilo — in vsekdar se izkaže, da je učitelj dober človek, saj vselej obdaruje siromake z drobižem, ki ga vzame iz svoje gosposke suknje. Psihološki odnos Kajča do ljudi je tipično začetniški: kadar hoče kak značaj „poglobiti“, začne pretiravati. Tako „ustvari“ romantično, neverjetno, patološko maščevalnega soseda Bagarja, ki zgolj iz nevoščljivosti zažge Čoligu žitno polje in mu zato pogori lastna hiša, blazno „Nesrečnico“, romantično figurico študenta, ki ga je njegov čudovito skopi ded („Starec“) prisilil v bogoslovje, in tako dalje.

Te črtice in sličice so pisane vse prepovršno, včasih imaš vtis, da avtor sam ni doumel motiva, ki ga je nameraval obdelati. Zato te knjige tudi ne moremo imenovati dobro reportažo. O socialnem problemu prekmurskega življenja nima Kajč dovolj pojma. O prekmurskih „Amerikancih“ ne zna povedati več, kot da se vračajo njihove žene s klobuki, oni pa s kariranimi kapami in „neizbežno pipico“ v zobeh. Socialno zlo prihaja po mnenju pisatelja od pijanosti, lenobe, raznih bolezni, skopuštvu itd. A odkod vse to? Po tem se Kajč očitno ne vprašuje.

Zbirka je preuranjena. Nekatere dobre osnutke bi moral idejno in oblikovno predelati, predvsem pa počakati, da se mu odnos do življenja prečisti in poglobi vsaj do nivoja povprečnega sodobnega slovenskega prozaika.

*Vladimir Pavšič.*